PA
6296
.C2
1894a

LIBRARY OF CONGRESS.
PA 6296
Chap. ..... Copyright No. C 2
Shelf ..... 1894 a
UNITED STATES OF AMERICA.

M. TULLI CICERONIS

CATO MAIOR DE SENECTUTE

EDITED BY

JAMES S. REID, M.L.

FELLOW OF GONVILLE AND CAIUS COLLEGE, CAMBRIDGE

American Edition Revised

By FRANCIS W. KELSEY

UNIVERSITY OF MICHIGAN

TEXT-EDITION WITH INDICATED QUANTITIES

LIBRARY OF CONGRESS COPYRIGHT OCT 27 1894 CITY OF WASHINGTON

45369-Z

Boston

ALLYN AND BACON

1894

PA6296
.C2
1894a

Copyright, 1894,

By Francis W. Kelsey.

Typography and Electrotyping by C. J. Peters & Son.

Presswork by John Wilson & Son.

PREFACE

This text-edition of the Cato Maior, with indicated quantities, has been issued at the request of several professors and instructors. For reasons which hardly need to be stated here, in the matter of "hidden quantities" it was thought best to conform to Dr. Lewis's 'Elementary Latin Dictionary.'

The quantities were marked by Mr. H. D. Wright, a graduate student of the University of Michigan. Acknowledgment of indebtedness is due also to Mr. C. L. Meader and Mr. H. A. Sanders, instructors in the University, for the correcting of the proofs.

F. W. K.

Ann Arbor, Michigan
August 1, 1894

M. TULLĪ CICERŌNIS

CATŌ MĀIOR

DĒ SENECTŪTE

I. *Ō Tite, sī quid ego adiuerō cūramve levāssō* 1
quae nunc tē coquit et versāt in pectore fīxa,
ecquid erit praemī ?

Licet enim mihi versibus īsdem affārī tē, Attice, quibus affātur Flāminīnum

ille vir haud māgnā cum rē, sed plēnus fidēī,

quamquam certō sciō nōn, ut Flāminīnum,

sollicitārī tē, Tite, sīc noctēsque diēsque,

nōvī enim moderātiōnem animī tuī et aequitātem, tēque nōn cōgnōmen sōlum Athēnīs dēportāsse, sed hūmānitātem et prūdentiam intellegō. Et tamen tē suspicor īsdem rēbus quibus mē ipsum interdum gravius commovērī, quārum cōnsōlātiō et māior est et in aliud tempus differenda. Nunc autem vīsum est mihi dē senectūte aliquid ad tē cōnscrībere. Hōc enim 2
onere, quod mihi commūne tēcum est, aut iam urgentis aut certē adventantis senectūtis et tē et mē ipsum

levārī volō: etsī tē quidem id modicē ac sapienter, sīcut omnia, et ferre et lātūrum esse certō sciō. Sed mihi, cum dē senectūte vellem aliquid scrībere, tū occurrēbās dignus eō mūnere, quō uterque nostrūm commūniter ūterētur. Mihi quidem ita iūcunda hūius librī cōnfectiō fuit, ut nōn modo omnīs absterserit senectūtis molestiās, sed effēcerit mollem etiam et iūcundam senectūtem. Numquam igitur laudārī satis dignē philosophia poterit, cuī quī pāreat omne tempus aetātis sine molestiā possit dēgere.

3 Sed dē cēterīs et dīximus multa et saepe dīcēmus; hunc librum ad tē dē senectūte mīsimus. Omnem autem sermōnem tribuimus nōn Tīthōnō, ut Aristō Cīus, parum enim esset auctōritātis in fābulā, sed M. Catōnī senī, quō māiōrem auctōritātem habēret ōrātiō; apud quem Laelium et Scīpiōnem facimus admīrantīs, quod is tam facile senectūtem ferat, eīsque eum respondentem; quī sī ērudītius vidēbitur disputāre quam cōnsuēvit ipse in suīs librīs, attribuitō litterīs Graecīs, quārum cōnstat eum perstudiōsum fuisse in senectūte. Sed quid opus est plūra? Iam enim ipsīus Catōnis sermō explicābit nostram omnem dē senectūte sententiam.

4 II. Scīpiō. Saepe numerō admīrārī soleō cum hōc C. Laeliō cum cēterārum rērum tuam excellentem, M. Catō, perfectamque sapientiam, tum vel māximē quod numquam tibi senectūtem gravem esse sēnserim,

quae plērīsque senibus sīc odiōsa est, ut onus sē Aetnā gravius dīcant sustinēre.

CATŌ. Rem haud sānē, Scīpiō et Laelī, difficilem admīrārī vidēminī. Quibus enim nihil est in ipsīs opis ad bene beātēque vīvendum, eīs omnis aetās gravis est; quī autem omnia bona ā sē ipsī petunt, eīs nihil potest malum vidērī quod nātūrae necessitās afferat. Quō in genere est in prīmīs senectūs, quam ut adipīscantur omnēs optant, eandem accūsant adeptam; tanta est stultitiae incōnstantia atque perversitās. Obrēpere āiunt eam citius quam putāssent. Prīmum quis coēgit eōs falsum putāre? Quī enim citius adulēscentiae senectūs quam pueritiae adulēscentia obrēpit? Deinde quī minus gravis esset eīs senectūs, sī octingentēsimum annum agerent, quam sī octōgēsimum? Praeterita enim aetās quamvīs longa, cum efflūxisset, nūllā cōnsōlātiōne permulcēre posset stultam senectūtem.

Quōcircā sī sapientiam meam admīrārī solētis, quae 5
utinam dīgna esset opīniōne vestrā nostrōque cōgnōmine! in hōc sumus sapientēs, quod nātūram optimam ducem tamquam deum sequimur eīque pārēmus; ā quā nōn vērī simile est, cum cēterae partēs aetātis bene dēscrīptae sint, extrēmum āctum tamquam ab inertī poētā esse neglēctum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extrēmum et, tamquam in arborum bācīs terraeque frūctibus, mātūritāte tempestīvā quasi viētum et cadūcum, quod ferundum est molliter sapientī.

Quid est enim aliud Gigantum modō bellāre cum dīs nisi nātūrae repūgnāre?

6 LAELIUS. Atquī, Catō, grātissimum nōbīs, ut etiam prō Scīpiōne pollicear, fēceris, sī, quoniam spērāmus, volumus quidem certē, senēs fierī, multō ante ā tē didicerimus quibus facillimē ratiōnibus ingravēscentem aetātem ferre possīmus.

CATŌ. Faciam vērō, Laelī, praesertim sī utrīque vestrūm, ut dīcis, grātum futūrum est.

LAELIUS. Volumus sānē, nisi molestum est, Catō, tamquam longam aliquam viam cōnfēceris, quam nōbīs quoque ingrediundum sit, istūc, quō pervēnistī, vidēre quāle sit.

7 III. CATŌ. Faciam ut poterō, Laelī. Saepe enim interfuī querellīs aequālium meōrum, parēs autem vetere prōverbiō cum paribus facillimē congregantur, quae C. Salīnātor, quae Sp. Albīnus, hominēs cōnsulārēs, nostrī ferē aequālēs, dēplōrāre solēbant, tum quod voluptātibus carērent, sine quibus vītam nūllam putārent, tum quod spernerentur ab eīs, ā quibus essent colī solitī; quī mihi nōn id vidēbantur accūsāre, quod esset accūsandum. Nam sī id culpā senectūtis accideret, eadem mihi ūsū venīrent reliquīsque omnibus māiōribus nātū, quōrum ego multōrum cōgnōvī senectūtem sine querellā, quī sē et libīdinum vinculīs laxātōs esse nōn molestē ferrent nec ā suīs dēspicerentur. Sed omnium istīus modī querellārum in mōribus est culpa,

nōn in aetāte. Moderātī enim et nec difficilēs nec inhūmānī senēs tolerābilem senectūtem agunt, importūnitās autem et inhūmānitās omnī aetātī molesta est.

LAELIUS. Est, ut dīcis, Catō; sed fōrtasse dīxerit 8
quispiam tibi propter opēs et cōpiās et dīgnitātem tuam tolerābiliōrem senectūtem vidērī, id autem nōn posse multīs contingere.

CATŌ. Est istūc quidem, Laelī, aliquid, sed nēquāquam in istō sunt omnia; ut Themistoclēs fertur Serīphiō cuīdam in iūrgiō respondisse, cum ille dīxisset nōn eum suā, sed patriae glōriā splendōrem assecūtum: 'Nec hercule,' inquit, 'sī ego Serīphius essem, nec tū, sī Athēniēnsis, clārus umquam fuissēs.' Quod eōdem modō dē senectūte dīcī potest; nec enim in summā inopiā levis esse senectūs potest, nē sapientī quidem, nec īnsipientī etiam in summā cōpiā nōn gravis.

Aptissima omnīnō sunt, Scīpiō et Laelī, arma senec- 9
tūtis artēs exercitātiōnēsque virtūtum, quae in omnī aetāte cultae, cum diū multumque vīxeris, mīrificōs ecferunt frūctūs, nōn sōlum quia numquam dēserunt, nē extrēmō quidem tempore aetātis, quamquam id quidem māximum est, vērum etiam quia cōnscientia bene āctae vītae multōrumque bene factōrum recordātiō iūcundissima est.

IV. Ego Q. Māximum, eum quī Tarentum recēpit, 10
senem adulēscēns ita dīlēxī, ut aequālem. Erat enim in illō virō cōmitāte condīta gravitās, nec senectūs

mōrēs mūtāverat. Quamquam eum colere coepī nōn admodum grandem nātū, sed tamen iam aetāte prōvectum. Annō enim post cōnsul prīmum fuerat quam ego nātus sum, cumque eō quartum cōnsule adulēscentulus mīles ad Capuam profectus sum quīntōque annō post ad Tarentum. Quaestor deinde quadrienniō post factus sum, quem magistrātum gessī cōnsulibus Tuditānō et Cethēgō, cum quidem ille admodum senex suāsor lēgis Cinciae dē dōnīs et mūneribus fuit. Hīc et bella gerēbat ut adulēscēns, cum plānē grandis esset, et Hannibalem iuvenīliter exsultantem patientiā suā molliēbat; dē quō praeclārē familiāris noster Ennius:

ūnus homō nōbīs cunctandō restituit rem ;
noenum rūmōrēs pōnēbāt ante salūtem ;
ergō plūsque magisque virī nunc glōria clāret.

11 Tarentum vērō quā vigilantiā, quō cōnsiliō recēpit! Cum quidem mē audiente Salīnātōrī, quī āmīssō oppidō fūgerat in arcem, glōriantī atque ita dīcentī, 'Meā operā, Q. Fabī, Tarentum recēpistī,' 'Certē,' inquit rīdēns, 'nam nisi tū āmīsissēs, numquam recēpissem.' Nec vērō in armīs praestantior quam in togā; quī cōnsul iterum, Sp. Carviliō collēgā quiēscente, C. Flāminiō tribūnō plēbis, quoad potuit, restitit agrum Pīcentem et Gallicum virītim contrā senātūs auctōritātem dīvidentī; augurque cum esset, dīcere ausus est

optimīs auspiciīs ea gerī, quae prō reī pūblicae salūte gererentur; quae contrā rem pūblicam ferrentur, contrā auspicia ferrī.

Multa in eō virō praeclāra cōgnōvī, sed nihil admī- 12
rābilius quam quō modo ille mortem fīlī tulit, clārī virī et cōnsulāris. Est in manibus laudātiō, quam cum legimus, quem philosophum nōn contemnimus? Nec vērō ille in lūce modo atque in oculīs cīvium māgnus, sed intus domīque praestantior. Quī sermō, quae praecepta! Quanta nōtitia antīquitātis, scientia iūris augurī! Multae etiam, ut in homine Rōmānō, litterae: omnia memoriā tenēbat nōn domestica sōlum, sed etiam externa bella. Cūius sermōne ita tum cupidē fruēbar, quasi iam dīvīnārem, id quod ēvēnit, illō exstinctō fore unde discerem nēminem.

V. Quōrsus igitur haec tam multa dē Māximō? Quia 13
profectō vidētis nefās esse dictū miseram fuisse tālem senectūtem. Nec tamen omnēs possunt esse Scīpiōnēs aut Māximī, ut urbium expūgnātiōnēs, ut pedestrīs nāvālīsve pūgnās, ut bella ā sē gesta, ut triumphōs recordentur. Est etiam quiētē et pūrē atque ēleganter āctae aetātis placida ac lēnis senectūs, quālem accēpimus Platōnis, quī ūnō et octōgēsimō annō scrībēns est mortuus, quālem Īsocratī, quī eum librum, quī Panathēnāicus īnscrībitur, quartō nōnāgēsimō annō scrīpsisse dīcit vīxitque quīnquennium posteā; cūius magister Leontīnus Gorgiās centum et septem complēvit annōs,

neque umquam in suō studiō atque opere cessāvit. Quī, cum ex eō quaererētur cūr tam diū vellet esse in vītā, ‘Nihil habeō,’ inquit, ‘quod accūsem senectūtem.’

14 Praeclārum respōnsum et doctō homine dīgnum! Sua enim vitia īnsipientēs et suam culpam in senectūtem cōnferunt, quod nōn faciēbat is, cūius modo mentiōnem fēcī, Ennius:

sīc ut fortis ecus, spatiō quī saepe suprēmō
vīcit Olumpia, nunc seniō cōnfectus quiēscit.

Equī fortis et vīctōris senectūtī comparat suam; quem quidem probē meminisse potestis; annō enim ūndēvīcēsimō post ēius mortem hī cōnsulēs, T. Flāminīnus et M’. Acīlius, factī sunt; ille autem Caepiōne et Philippō iterum cōnsulibus mortuus est, cum ego quīnque et sexāgintā annōs nātus lēgem Vocōniam māgnā vōce et bonīs lateribus suāsissem. Annōs septuāgintā nātus, tot enim vīxit Ennius, ita ferēbat duo quae māxima putantur onera, paupertātem et senectūtem, ut eīs paene dēlectārī vidērētur.

15 Etenim, cum complector animō, quattuor reperiō causās cūr senectūs misera videātur: ūnam, quod āvocet ā rēbus gerendīs; alteram, quod corpus faciat īnfīrmius; tertiam, quod prīvet omnibus ferē voluptātibus; quartam, quod haud procul absit ā morte. Eārum, sī placet, causārum quanta quamque sit iūsta ūna quaeque videāmus.

VI. Ā rēbus gerendīs senectūs abstrahit. Quibus? An eīs, quae iuventūte geruntur et vīribus? Nūllaene igitur rēs sunt senīlēs, quae vel īnfīrmīs corporibus animō tamen administrentur? Nihil ergō agēbat Q. Māximus, nihil L. Paulus, pater tuus, socer optimī virī fīlī meī? Cēterī senēs, Fabriciī, Curiī, Coruncāniī, cum rem pūblicam cōnsiliō et auctōritāte dēfendēbant, nihil agēbant? Ad Appī Claudī senectūtem accēdēbat etiam ut caecus esset; tamen is, cum sententia senātūs 16
inclīnāret ad pācem cum Pyrrhō foedusque faciendum, nōn dubitāvit dīcere illa, quae versibus persecūtus est Ennius:

quō vōbīs mentēs, rēctae quae stāre solēbant
antehāc, dēmentīs sēsē flēxēre viāī?

cēteraque gravissimē, nōtum enim vōbīs carmen est, et tamen ipsīus Appī exstat ōrātiō. Atque haec ille ēgit septemdecim annīs post alterum cōnsulātum, cum inter duōs cōnsulātūs annī decem interfuissent cēnsorque ante superiōrem cōnsulātum fuisset, ex quō intellegitur Pyrrhī bellō grandem sānē fuisse. et tamen sīc ā patribus accēpimus.

Nihil igitur afferunt quī in rē gerendā versārī senec- 17
tūtem negant, similēsque sunt ut sī quī gubernātōrem in nāvigandō nihil agere dīcant, cum aliī mālōs scandant, aliī per forōs cursent, aliī sentīnam exhauriant, ille clāvum tenēns quiētus sedeat in puppī, nōn faciat

ea, quae iuvenēs. At vērō multō māiōra et meliōra facit. Nōn vīribus aut vēlōcitāte aut celeritāte corporum rēs māgnae geruntur, sed cōnsiliō, auctōritāte, sententiā, quibus nōn modo nōn orbārī, sed etiam
18 augērī senectūs solet; nisi fōrte ego vōbīs, quī et mīles et tribūnus et lēgātus et cōnsul versātus sum in variō genere bellōrum, cessāre nunc videor, cum bella nōn gerō. At senātuī quae sint gerenda praescrībō et quō modō; Carthāginī male iam diū cōgitantī bellum multō ante dēnūntiō, dē quā verērī nōn ante dēsinam quam
19 illam exscissam esse cōgnōverō. Quam palmam utinam dī immortālēs, Scīpiō, tibi reservent, ut avī relliquiās persequāre, cūius ā morte tertius hīc et trīcēsimus annus est, sed memoriam illīus virī omnēs excipient annī cōnsequentēs. Annō ante mē cēnsōrem mortuus est, novem annīs post meum cōnsulātum, cum cōnsul iterum mē cōnsule creātus esset. Num igitur, sī ad centēsimum annum vīxisset, senectūtis eum suae paenitēret? Nec enim excursiōne nec saltū, nec ēminus hastīs aut comminus gladiīs ūterētur, sed cōnsiliō, ratiōne, sententiā, quae nisi essent in senibus, nōn summum cōnsilium māiōrēs nostrī appellāssent senātum.

20 Apud Lacedaemoniōs quidem eī, quī amplissimum magistrātum gerunt, ut sunt, sīc etiam nōminantur senēs. Quod sī legere aut audīre volētis externa, māximās rēs pūblicās ab adulēscentibus labefactātās, ā senibus sustentātās et restitūtās reperiētis.

Cedo quī vestram rem pūblicam tantam āmīsistis tam cito?

sīc enim percontantur in Naevī poētae Lūdō. Respondentur et alia et hōc in prīmīs:

prōveniēbant ōrātōrēs novī, stultī adulēscentulī.

Temeritās est vidēlicet flōrentis aetātis, prūdentia senēscentis.

VII. At memoria minuitur. Crēdō, nisi eam ex- 21
erceās, aut etiam sī sīs nātūrā tardior. Themistoclēs omnium cīvium percēperat nōmina; num igitur cēnsētis eum, cum aetāte prōcessisset, quī Aristīdēs esset Lȳsimachum salūtāre solitum? Equidem nōn modo eōs nōvī quī sunt, sed eōrum patrēs etiam et avōs, nec sepulcra legēns vereor, quod āiunt, nē memoriam perdam; hīs enim ipsīs legendīs in memoriam redeō mortuōrum. Nec vērō quemquam senem audīvī oblītum, quō locō thēsaurum obruisset. Omnia quae cūrant meminērunt, vadimōnia cōnstitūta, quis sibi, cuī ipsī dēbeant.

Quid iūris cōnsultī, quid pōntificēs, quid augurēs, 22
quid philosophī senēs? Quam multa meminērunt! Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria, neque ea sōlum clārīs et honōrātīs virīs, sed in vītā etiam prīvātā et quiētā. Sophoclēs ad summam senectūtem tragoediās fēcit; quod propter studium cum rem neglegere familiārem vidērētur, ā fīliīs in

iūdicium vocātus est, ut, quem ad modum nostrō mōre male rem gerentibus patribus bonīs interdīcī solet, sīc illum quasi dēsipientem ā rē familiārī removērent iūdicēs. Tum senex dīcitur eam fābulam quam in manibus habēbat et proximē scrīpserat, Oedipum Colōnēum, recitāsse iūdicibus quaesīsseque num illud carmen dēsipientis vidērētur, quō recitātō sententiīs
23 iūdicum est līberātus. Num igitur hunc, num Homērum, Hēsiodum, Simōnidēn, Stēsichorum, num quōs ante dīxī Īsocratēn, Gorgiān, num philosophōrum prīncipēs, Pȳthagorān, Dēmocritum, num Platōnem, Xenocratēn, num posteā Zēnōnem, Cleanthēn, aut eum, quem vōs etiam vīdistis Rōmae, Diogenēn Stōicum, coēgit in suīs studiīs obmūtēscere senectūs? An in omnibus studiōrum agitātiō vītae aequālis fuit?

24 Age, ut ista dīvīna studia omittāmus, possum nōmināre ex agrō Sabīnō rūsticōs Rōmānōs, vīcīnōs et familiārīs meōs, quibus absentibus numquam ferē ūlla in agrō māiōra opera fīunt, nōn serendīs, nōn percipiendīs, nōn condendīs frūctibus. Quamquam in aliīs minus hōc mīrum est, nēmō enim est tam senex quī sē annum nōn putet posse vīvere; sed īdem in eīs ēlabōrant, quae sciunt nihil ad sē omnīnō pertinēre:

serit arborēs, quae alterī saeclō prōsint,

25 ut ait Statius noster in Synephēbīs. Nec vērō dubitat agricola, quamvīs sit senex, quaerentī cuī serat respon-

dēre: 'Dīs immortālibus, quī mē nōn accipere modo haec ā māiōribus voluērunt, sed etiam posterīs prōdere.'

VIII. Et melius Caecilius dē sene alterī saeculō prōspiciente, quam illud īdem:

edepol, senectūs, sī nīl quicquam aliud vitī
adportēs tēcum, cum advenīs, ūnum id sat est,
quod diū vīvendō multa quae nōn volt videt.

Et multa fōrtasse quae volt, atque in ea, quae nōn volt, saepe etiam adulēscentia incurrit. Illud vērō īdem Caecilius vitiōsius:

tum equidem in senectā hōc dēputō miserrimum,
sentīre eā aetāte eumpse esse odiōsum alterī.

Iūcundum potius quam odiōsum! Ut enim adulēscen- 26
tibus bonā indole praeditīs sapientēs senēs dēlectantur, leviorque fit senectūs eōrum quī ā iuventūte coluntur et dīliguntur, sīc adulēscentēs senum praeceptīs gaudent, quibus ad virtūtum studia dūcuntur, nec minus intellegō mē vōbīs quam mihi vōs esse iūcundōs.

Sed vidētis, ut senectūs nōn modo languida atque iners nōn sit, vērum etiam sit operōsa et semper agēns aliquid et mōliēns, tāle scīlicet, quāle cūiusque studium in superiōre vītā fuit. Quid, quī etiam addiscunt aliquid, ut et Solōnem versibus glōriantem vidēmus, quī sē cotīdiē aliquid addiscentem dīcit senem fierī, et ego fēcī, quī litterās Graecās senex didicī, quās quidem

sīc avidē arripuī quasi diūturnam sitim explēre cupiēns, ut ea ipsa mihi nōta essent, quibus mē nunc exemplīs ūtī vidētis. Quod cum fēcisse Sōcratēn in fidibus audīrem, vellem equidem etiam illud, discēbant enim fidibus antīquī, sed in litterīs certē ēlabōrāvī.

27 IX. Nē nunc quidem vīrīs dēsīderō adulēscentis, is enim erat locus alter dē vitiīs senectūtis, nōn plūs quam adulēscēns taurī aut elephantī dēsīderābam. Quod est, eō decet ūtī et quidquid agās agere prō vīribus. Quae enim vōx potest esse contemptior quam Milōnis Crotōniātae? Quī cum iam senex esset āthlētāsque sē exercentīs in curriculō vidēret, aspēxisse lacertōs suōs dīcitur illacrimānsque dīxisse, 'At hī quidem mortuī iam sunt.' Nōn vērō tam istī, quam tū ipse, nūgātor, neque enim ex tē umquam es nōbilitātus, sed ex lateribus et lacertīs tuīs. Nihil Sex. Aelius tāle, nihil multīs annīs ante Ti. Coruncānius, nihil modo P. Crassus, ā quibus iūra cīvibus praescrībēbantur, quōrum usque ad extrēmum spīritum est prōvēcta prūdentia.

28 Ōrātor metuō nē languēscat senectūte; est enim mūnus ēius nōn ingenī sōlum, sed laterum etiam et vīrium. Omnīnō canōrum illud in vōce splendēscit etiam nēsciō quō pactō in senectūte, quod equidem adhūc nōn āmīsī, et vidētis annōs. Sed tamen est decōrus senī sermō quiētus et remīssus, facitque persaepe ipsa sibi audientiam disertī senis composita et mītis ōrātiō, quam sī ipse exsequī nequeās, possīs

tamen Scīpiōnī praecipere et Laeliō. Quid enim est iūcundius senectūte stīpātā studiīs iuventūtis ?

An nē illās quidem vīrīs senectūtī relinquimus, ut 29
adulēscentīs doceat, īnstituat, ad omne officī mūnus īnstruat ? Quō quidem opere quid potest esse praeclārius ? Mihi vērō et Cn et P. Scīpiōnēs et avī tuī duo L. Aemilius et P. Āfricānus comitātū nōbilium iuvenum fōrtūnātī vidēbantur, nec ūllī bonārum artium magistrī nōn beātī putandī, quamvīs cōnsenuerint vīrēs atque dēfēcerint. Etsī ipsa ista dēfectiō vīrium adulēscentiae vitiīs efficitur saepius quam senectūte; libīdinōsa enim et intemperāns adulēscentia effētum corpus trādit senectūtī. Cȳrus quidem apud Xeno- 30
phōntem eō sermōne, quem moriēns habuit, cum admodum senex esset, negat sē umquam sēnsisse senectūtem suam imbēcilliōrem factam quam adulēscentia fuisset. Ego L. Metellum meminī puer, quī, cum quadrienniō post alterum cōnsulātum pōntifex māximus factus esset, vīgintī et duōs annōs eī sacerdōtiō praefuit, ita bonīs esse vīribus extrēmō tempore aetātis, ut adulēscentiam nōn requīreret. Nihil necesse est mihi dē mē ipsō dīcere, quamquam est id quidem senīle aetātīque nostrae concēditur.

X. Vidētisne, ut apud Homērum saepissimē Nestor 31
dē virtūtibus suīs praedicet ? Tertiam enim aetātem hominum vidēbat, nec erat eī verendum nē vēra praedicāns dē sē nimis vidērētur aut īnsolēns aut loquāx.

Etenim, ut ait Homērus, ex ēius linguā melle dulcior fluēbat ōrātiō; quam ad suāvitātem nūllīs egēbat corporis vīribus. Et tamen dux ille Graeciae nusquam optat ut Āiācis similīs habeat decem, sed ut Nestoris, quod sī sibi acciderit, nōn dubitat quīn brevī sit Trōia peritūra.

32 Sed redeō ad mē. Quartum agō annum et octōgēsimum: vellem equidem idem posse glōriārī quod Cȳrus, sed tamen hōc queō dīcere, nōn mē quidem eīs esse vīribus, quibus aut mīles bellō Pūnicō aut quaestor eōdem bellō aut cōnsul in Hispāniā fuerim aut quadrienniō post, cum tribūnus mīlitāris dēpūgnāvī apud Thermopylās M'. Glabriōne cōnsule; sed tamen, ut vōs vidētis, nōn plānē mē ēnervāvit, nōn afflīxit senectūs; nōn cūria vīrīs meās dēsīderat, nōn rōstra, nōn amīcī, nōn clientēs, nōn hospitēs. Nec enim umquam sum assēnsus veterī illī laudātōque prōverbiō, quod monet mātūrē fierī senem, sī diū velīs senex esse. Ego vērō mē minus diū senem esse māllem quam esse senem ante quam essem. Itaque nēmō adhūc convenīre mē voluit cuī fuerim occupātus.

33 At minus habeō vīrium quam vestrūm utervīs. Nē vōs quidem T. Pontī centuriōnis vīrīs habētis: num idcircō est ille praestantior? Moderātiō modo vīrium adsit et tantum quantum potest quisque nītātur, nē ille nōn māgnō dēsīderiō tenēbitur vīrium. Olympiae per stadium ingressus esse Milō dīcitur, cum umerīs

sustinēret bovem : utrum igitur hās corporis an Pȳthagorae tibi mālīs vīrīs ingenī darī? Dēnique istō bonō ūtāre, dum adsit, cum absit, nē requīrās: nisi fōrte adulēscentēs pueritiam, paulum aetāte prōgressī adulēscentiam dēbent requīrere. Cursus est certus aetātis et ūna via nātūrae eaque simplex, suaque cuīque partī aetātis tempestīvitās est data, ut et īnfīrmitās puerōrum et ferōcitās iuvenum et gravitās iam cōnstantis aetātis et senectūtis mātūritās nātūrāle quiddam habet, quod suō tempore percipī dēbeat.

Audīre tē arbitror, Scīpiō, hospes tuus avītus Masi- 34
nissa quae faciat hodiē nōnāgintā nātus annōs : cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnīnō nōn ascendere ; cum autem equō, ex equō nōn dēscendere ; nūllō imbrī, nūllō frīgore addūcī ut capite opertō sit ; summam esse in eō corporis siccitātem, itaque omnia exsequī rēgis officia et mūnera. Potest igitur exercitātiō et temperantia etiam in senectūte cōnservāre aliquid prīstinī rōboris.

XI. Nē sint in senectūte vīrēs: nē postulantur quidem vīrēs ā senectūte. Ergō et lēgibus et īnstitūtīs vacat aetās nostra mūneribus eīs quae nōn possunt sine vīribus sustinērī. Itaque nōn modo quod nōn possumus, sed nē quantum possumus quidem cōgimur.

At multī ita sunt imbēcillī senēs, ut nūllum officī 35
aut omnīnō vītae mūnus exsequī possint. At id quidem nōn proprium senectūtis vitium est, sed commūne

valētūdinis. Quam fuit imbēcillus P. Āfricānī fīlius, is quī tē adoptāvit, quam tenuī aut nūllā potius valētūdine! Quod nī ita fuisset, alterum illud exstitisset lūmen cīvitātis; ad paternam enim māgnitūdinem animī doctrīna ūberior accesserat. Quid mīrum igitur in senibus, sī īnfīrmī sunt aliquandō, cum id nē adulēscentēs quidem effugere possint? Resistendum, Laelī et Scīpiō, senectūtī est, ēiusque vitia dīligentiā compēnsanda sunt, pūgnandum tamquam contrā morbum
36 sīc contrā senectūtem, habenda ratiō valētūdinis, ūtendum exercitātiōnibus modicīs, tantum cibī et pōtiōnis adhibendum, ut reficiantur vīrēs, nōn opprimantur.

Nec vērō corporī sōlum subveniendum est, sed mentī atque animō multō magis. Nam haec quoque, nisi tamquam lūminī oleum īnstīllēs, exstinguuntur senectūte. Et corpora quidem exercitātiōnum dēfetīgātiōne ingravēscunt, animī autem exercitandō levantur. Nam quōs ait Caecilius 'cōmicōs stultōs senēs,' hōs sīgnificat crēdulōs, oblīviōsōs, dissolūtōs, quae vitia sunt nōn senectūtis, sed inertis, īgnāvae, somnīculōsae senectūtis. Ut petulantia, ut libīdō magis est adulēscentium quam senum, nec tamen omnium adulēscentium, sed nōn pro-
37 bōrum, sīc ista senīlis stultitia, quae dēlīrātiō appellārī solet, senum levium est, nōn omnium. Quattuor rōbustōs fīliōs, quīnque fīliās, tantam domum, tantās clientēlās Appius regēbat et caecus et senex; intentum enim animum tamquam arcum habēbat nec lan-

guēscēns succumbēbat senectūtī. Tenēbat nōn modo auctōritātem, sed etiam imperium in suōs: metuēbant servī, verēbantur līberī, cārum omnēs habēbant; vigēbat in illō animus patrius et disciplīna.

Ita enim senectūs honesta est, sī sē ipsa dēfendit, sī 38
iūs suum retinet, sī nēminī ēmancipāta est, sī usque ad ūltimum spīritum dominātur in suōs. Ut enim adulēscentem in quō est senīle aliquid, sīc senem in quō est aliquid adulēscentis probō, quod quī sequitur, corpore senex esse poterit, animō numquam erit. Septimus mihi liber Orīginum est in manibus; omnia antīquitātis monumenta colligō; causārum illūstrium, quāscunque dēfendī, nunc cum māximē cōnficiō ōrātiōnēs; iūs augurium, pōntificium, cīvīle tractō; multum etiam Graecīs litterīs ūtor, Pȳthagoriōrumque mōre, exercendae memoriae grātiā, quid quōque diē dīxerim, audierim, ēgerim, commemorō vesperī. Hae sunt exercitātiōnēs ingenī, haec curricula mentis; in hīs dēsūdāns atque ēlabōrāns corporis vīrīs nōn māgnō opere dēsīderō. Adsum amīcīs, veniō in senātum frequēns ūltrōque afferō rēs multum et diū cōgitātās eāsque tueor animī, nōn corporis vīribus. Quās sī exsequī nequīrem, tamen mē lectulus meus oblectāret ea ipsa cōgitantem, quae iam agere nōn possem; sed ut possim facit ācta vīta. Semper enim in hīs studiīs labōribusque vīventī nōn intellegitur quandō obrēpat senectūs: ita sēnsim sine sēnsū aetās senēscit nec subitō frangitur, sed diūturnitāte exstinguitur.

39 XII. Sequitur tertia vituperātiō senectūtis, quod eam carēre dīcunt voluptātibus. Ō praeclārum mūnus aetātis, sī quidem id aufert ā nōbīs, quod est in adulēscentiā vitiōsissimum! Accipite enim, optimī adulēscentēs, veterem ōrātiōnem Archȳtae Tarentīnī, māgnī in prīmīs et praeclārī virī, quae mihi trādita est cum essem adulēscēns Tarentī cum Q. Māximō.

Nūllam capitāliōrem pestem quam voluptātem corporis hominibus dīcēbat ā nātūrā datam, cūius voluptātis avidae libīdinēs temerē et ecfrēnātē ad potiendum
40 incitārentur. Hinc patriae prōditiōnēs, hinc rērum pūblicārum ēversiōnēs, hinc cum hostibus clandestīna colloquia nāscī; nūllum dēnique scelus, nūllum malum facinus esse, ad quod suscipiendum nōn libīdō voluptātis impelleret; stupra vērō et adulteria et omne tāle flāgitium nūllīs excitārī aliīs illecebrīs nisi voluptātis; cumque hominī sīve nātūra sīve quis deus nihil mente praestābilius dedisset, huic dīvīnō mūnerī ac dōnō
41 nihil tam esse inimīcum quam voluptātem. Nec enim libīdine dominante temperantiae locum esse, neque omnīnō in voluptātis rēgnō virtūtem posse cōnsistere. Quod quō magis intellegī posset, fingere animō iubēbat tantā incitātum aliquem voluptāte corporis, quanta percipī posset māxima: nēminī cēnsēbat fore dubium quīn tam diū, dum ita gaudēret, nihil agitāre mente, nihil ratiōne, nihil cōgitātiōne cōnsequī posset. Quōcircā nihil esse tam dētestābile tamque pestiferum

quam voluptātem, sī quidem ea, cum māior esset atque longior, omne animī lūmen exstingueret.

Haec cum C. Pontiō Samnīte, patre ēius, ā quō Caudīnō proeliō Sp. Postumius T. Veturius cōnsulēs superātī sunt, locūtum Archȳtam Nearchus Tarentīnus hospes noster, quī in amīcitiā populī Rōmānī permānserat, sē ā māiōribus nātū accēpisse dīcēbat, cum quidem eī sermōnī interfuisset Platō Athēniēnsis, quem Tarentum vēnisse L. Camillō Ap. Claudiō cōnsulibus reperiō.

Quōrsus hōc? Ut intellegerētis, sī voluptātem 42
āspernārī ratiōne et sapientiā nōn possēmus, māgnam esse habendam senectūtī grātiam, quae efficeret ut id nōn libēret quod nōn oportēret. Impedit enim cōnsilium voluptās, ratiōnī inimīca est, mentis ut ita dīcam praestringit oculōs, nec habet ūllum cum virtūte commercium. Invītus fēcī ut fortissimī virī T. Flāminīnī frātrem L. Flāminīnum ē senātū ēicerem septem annīs post quam cōnsul fuisset, sed notandam putāvī libīdinem. Ille enim cum esset cōnsul in Galliā, exōrātus in convīviō ā scortō est ut secūrī ferīret aliquem eōrum quī in vinculīs essent, damnātī reī capitālis. Hīc Titō frātre suō cēnsōre, quī proximus ante mē fuerat, ēlapsus est, mihi vērō et Flaccō neutiquam probārī potuit tam flāgitiōsa et tam perdita libīdō, quae cum probrō prīvātō coniungeret imperī dēdecus.

XIII. Saepe audīvī ē māiōribus nātū, quī sē porrō 43

puerōs ā senibus audīsse dīcēbant, mīrārī solitum C. Fabricium quod, cum apud rēgem Pyrrhum lēgātus esset, audīsset ā Thessalō Cīneā esse quendam Athēnīs quī sē sapientem profiterētur, eumque dīcere omnia quae facerēmus ad voluptātem esse referenda. Quod ex eō audientīs M'. Curium et Ti. Coruncānium optāre solitōs ut id Samnītibus ipsīque Pyrrhō persuādērētur, quō facilius vincī possent cum sē voluptātibus dedissent. Vīxerat M'. Curius cum P. Deciō, quī quīnquenniō ante eum cōnsulem sē prō rē pūblicā quartō cōnsulātū dēvōverat: nōrat eundem Fabricius, nōrat Coruncānius, quī cum ex suā vītā tum ex ēius quem dīcō Decī factō iūdicābant esse profectō aliquid nātūrā pulchrum atque praeclārum, quod suā sponte expeterētur quodque sprētā et contemptā voluptāte optimus quisque sequerētur.

44 Quōrsum igitur tam multa dē voluptāte? Quia nōn modo vituperātiō nūlla, sed etiam summa laus senectūtis est, quod ea voluptātēs nūllās māgnō opere dēsīderat. Caret epulīs exstrūctīsque mēnsīs et frequentibus pōculīs. Caret ergō etiam vīnulentiā et crūditāte et īnsomniīs. Sed sī aliquid dandum est voluptātī, quoniam ēius blanditiīs nōn facile obsistimus, dīvīnē enim Platō ēscam malōrum appellat voluptātem quod eā vidēlicet hominēs capiantur ut piscēs, quamquam immoderātīs epulīs caret senectūs, modicīs tamen convīviīs dēlectārī potest. C. Duellium M. F., quī Poenōs

classe prīmus dēvīcerat, redeuntem ā cēnā senem saepe vidēbam puer; dēlectābātur cēreō fūnālī et tībīcine, quae sibi nūllō exemplō prīvātus sūmpserat: tantum licentiae dabat glōria.

Sed quid ego aliōs? Ad mē ipsum iam revertar. 45
Prīmum habuī semper sodālīs — sodālitātēs autem mē quaestōre cōnstitūtae sunt sacrīs Īdaeīs Māgnae Mātris acceptīs — epulābar igitur cum sodālibus, omnīnō modicē, sed erat quīdam fervor aetātis, quā prōgrediente omnia fīunt in diēs mītiōra. Neque enim ipsōrum convīviōrum dēlectātiōnem voluptātibus corporis magis quam coetū amīcōrum et sermōnibus mētiēbar; bene enim māiōrēs accubitiōnem epulārem amīcōrum, quia vītae coniūnctiōnem habēret, convīvium nōminā vērunt, melius quam Graecī, quī hōc idem tum compōtātiōnem, tum concēnātiōnem vocant, ut, quod in eō genere minimum est, id māximē probāre videantur.

XIV. Ego vērō propter sermōnis dēlectātiōnem 46
tempestīvīs quoque convīviīs dēlector, nec cum aequālibus sōlum, quī paucī admodum restant, sed cum vestrā etiam aetāte atque vōbīscum, habeōque senectūtī māgnam grātiam, quae mihi sermōnis aviditātem auxit, pōtiōnis et cibī sustulit. Quod sī quem etiam ista dēlectant, nē omnīnō bellum indīxisse videar voluptātī, cūius est fōrtasse quīdam nātūrālis modus, nōn intellegō nē in istīs quidem ipsīs voluptātibus carēre sēnsū senectūtem. Mē vērō et magisteria dēlectant ā

māiōribus īnstitūta et is sermō, quī mōre māiōrum ā summō adhibētur in pōculō, et pōcula, sīcut in Symposiō Xenophōntis est, minūta atque rōrantia, et refrīgerātiō aestāte et vicissim aut sōl aut īgnis hībernus. Quae quidem etiam in Sabīnīs persequī soleō convīviumque vīcīnōrum cotīdiē compleō, quod ad multam noctem quam māximē possumus variō sermōne prōdūcimus.

47 At nōn est voluptātum tanta quasi tītillātiō in senibus. Crēdō, sed nē dēsīderātiō quidem; nihil autem est molestum quod nōn dēsīderēs. Bene Sophoclēs, cum ex eō quīdam iam affectō aetāte quaereret, ūterēturne rēbus veneriīs, 'Dī meliōra!' inquit; 'ego vērō istinc sīcut ā dominō agrestī ac furiōsō profūgī.' Cupidīs enim rērum tālium odiōsum fōrtasse et molestum est carēre, satiātīs vērō et explētīs iūcundius est carēre quam fruī; quamquam nōn caret is, quī nōn dēsīderat;

48 ergō hōc nōn dēsīderāre dīcō esse iūcundius. Quod sī istīs ipsīs voluptātibus bona aetās fruitur libentius, prīmum parvulīs fruitur rēbus, ut dīximus, deinde eīs, quibus senectūs, etiam sī nōn abundē potītur, nōn omnīnō caret. Ut Turpiōne Ambiviō magis dēlectātur quī in prīmā caveā spectat, dēlectātur tamen etiam quī in ūltimā, sīc adulēscentia voluptātēs propter intuēns magis fōrtasse laetātur, sed dēlectātur etiam senectūs, procul eās spectāns, tantum quantum sat est.

49 At illa quantī sunt, animum tamquam ēmeritīs stī-

pendiīs libīdinis ambitiōnis, contentiōnum inimīcitiārum, cupiditātum omnium sēcum esse sēcumque, ut dīcitur, vīvere! Sī vērō habet aliquod tamquam pābulum studī atque doctrīnae, nihil est ōtiōsā senectūte iūcundius. Vidēbāmus in studiō dīmētiendī paene caelī atque terrae Gallum familiārem patris tuī, Scīpiō. Quotiēns illum lūx noctū aliquid dēscrībere ingressum, quotiēns nox oppressit cum māne coepisset! Quam dēlectābat eum dēfectiōnēs sōlis et lūnae multō ante nōbīs praedīcere! Quid in leviōribus studiīs, sed tamen 50
acūtīs? Quam gaudēbat Bellō suō Pūnicō Naevius, quam Truculentō Plautus, quam Pseudolō! Vīdī etiam senem Līvium, quī, cum sex annīs ante quam ego nātus sum fābulam docuisset Centōne Tuditānōque cōnsulibus, usque ad adulēscentiam meam prōcessit aetāte. Quid dē P. Licinī Crassī et pōntificī et cīvīlis iūris studiō loquar aut dē hūius P. Scīpiōnis, quī hīs paucīs diēbus pōntifex māximus factus est?

Atque eōs omnīs, quōs commemorāvī, hīs studiīs flagrantīs senēs vīdimus. M. vērō Cethēgum, quem rēctē suādae medullam dīxit Ennius, quantō studiō exercērī in dīcendō vidēbāmus etiam senem! Quae sunt igitur epulārum aut lūdōrum aut scortōrum voluptātēs cum hīs voluptātibus comparandae? Atque haec quidem studia doctrīnae, quae quidem prūdentibus et bene īnstitūtīs pariter cum aetāte crēscunt, ut honestum illud Solōnis sit, quod ait versiculō quōdam, ut ante dīxī,

senēscere sē multa in diēs addiscentem, quā voluptāte animī nūlla certē potest esse māior.

51 XV. Veniō nunc ad voluptātēs agricolārum, quibus ego incrēdibiliter dēlector, quae nec ūllā impediuntur senectūte et mihi ad sapientis vītam proximē videntur accēdere. Habent enim ratiōnem cum terrā, quae numquam recūsat imperium nec umquam sine ūsūrā reddit quod accēpit, sed aliās minōre, plērumque māiōre cum faenore; quamquam mē quidem nōn frūctus modo, sed etiam ipsīus terrae vīs ac nātūra dēlectat. Quae cum gremiō mollītō ac subāctō sparsum sēmen excēpit, prīmum id occaecātum cohibet, ex quō occātiō quae hōc efficit nōminăta est; deinde tepefactum vapōre et compressū suō diffundit et ēlicit herbēscentem ex eō viriditātem, quae nīxa fibrīs stirpium sēnsim adolēscit culmōque ērēcta geniculātō vāgīnīs iam quasi pūbēscēns inclūditur; ē quibus cum ēmersit, fundit frūgem spīcī ōrdine strūctam et contrā avium minōrum morsūs mūnītur vāllō aristārum.

52 Quid ego vītium ortūs, satūs, incrēmenta commemorem? Satiārī dēlectātiōne nōn possum, ut meae senectūtis requiētem oblectāmentumque nōscātis. Omittō enim vim ipsam omnium quae generantur ē terrā, quae ex fīcī tantulō grānō aut ex acinī vīnāceō aut ex cēterārum frūgum aut stirpium minūtissimīs sēminibus tantōs truncōs rāmōsque prōcreet; malleolī, plantae, sarmenta, vīvirādīcēs, prōpāginēs nōnne efficiunt ut

quemvīs cum admīrātiōne dēlectent? Vītis quidem quae nātūrā cadūca est et, nisi fulta est, fertur ad terram, eadem, ut sē ērigat, clāviculīs suīs quasi manibus quidquid est nacta complectitur, quam serpentem multiplicī lapsū et errāticō, ferrō amputāns coercet ars agricolārum, nē silvēscat sarmentīs et in omnīs partīs nimia fundātur.

Itaque ineunte vēre in eīs quae relīcta sunt exsistit 53
tamquam ad articulōs sarmentōrum ea quae gemma dīcitur, ā quā oriēns ūva sē ostendit, quae et sūcō terrae et calōre sōlis augēscēns prīmō est peracerba gustātū, dein mātūrāta dulcēscit vestītaque pampinīs nec modicō tepōre caret et nimiōs sōlis dēfendit ārdōrēs: quā quid potest esse cum frūctū laetius, tum aspectū pulchrius? Cūius quidem nōn ūtilitās mē sōlum, ut ante dīxī, sed etiam cultūra et nātūra ipsa dēlectat: adminiculōrum ōrdinēs, capitum iugātiō, religātiō et prōpāgātiō vītium, sarmentōrum ea, quam dīxī, aliōrum amputātiō, aliōrum immīssiō.

Quid ego irrigātiōnēs, quid fossiōnēs agrī repastinātiōnēsque prōferam, quibus fit multō terra fēcundior? Quid dē ūtilitāte loquar stercorandī? Dīxī in eō librō, 54
quem dē rēbus rūsticīs scrīpsī. Dē quā doctus Hēsiodus nē verbum quidem fēcit, cum dē cultūrā agrī scrīberet. At Homērus, quī multīs, ut mihi vidētur, ante saeculīs fuit, Lāertēn lēnientem dēsīderium, quod capiēbat ē fīliō, colentem agrum et eum stercorantem

facit. Nec vērō segetibus sōlum et prātīs et vīneīs et arbustīs rēs rūsticae laetae sunt, sed hortīs etiam et pōmāriīs, tum pecudum pāstū, apium exāminibus, flōrum omnium varietāte. Nec cōnsitiōnēs modo dēlectant, sed etiam īnsitiōnēs, quibus nihil invēnit agrī cultūra sollertius.

55 XVI. Possum persequī permulta oblectāmenta rērum rūsticārum, sed ea ipsa quae dīxī sentiō fuisse longiōra. Īgnōscētis autem, nam et studiō rērum rūsticārum prōvēctus sum, et senectūs est nātūrā loquācior, nē ab omnibus eam vitiīs videar vindicāre. Ergō in hāc vītā M'. Curius, cum dē Samnītibus, dē Sabīnīs, dē Pyrrhō triumphāvisset, cōnsūmpsit extrēmum tempus aetātis; cūius quidem ego vīllam contemplāns, abest enim nōn longē ā mē, admīrārī satis nōn possum vel hominis ipsīus continentiam vel temporum disci-
56 plīnam. Curiō ad focum sedentī māgnum aurī pondus Samnītēs cum attulissent, repudiātī sunt; nōn enim aurum habēre praeclārum sibi vidērī dīxit, sed eīs quī habērent aurum imperāre. Poteratne tantus animus efficere nōn iūcundam senectūtem?

Sed veniō ad agricolās, nē ā mē ipsō recēdam. In agrīs erant tum senātōrēs, id est senēs, sī quidem arantī L. Quīnctiō Cincinnātō nūntiātum est eum dictātōrem esse factum, cūius dictātōris iūssū magister equitum C. Servīlius Ahāla Sp. Maelium rēgnum appetentem occupātum interēmit. Ā vīllā in senātum

arcessēbātur et Curius et cēterī senēs, ex quō quī eōs arcessēbant viātōrēs nōminātī sunt. Num igitur hōrum senectūs miserābilis fuit, quī sē agrī cultiōne oblectābant? Meā quidem sententiā haud sciō an nūlla beātior possit esse, neque sōlum officiō, quod hominum generī ūniversō cultūra agrōrum est salūtāris, sed et dēlectātiōne quam dīxī, et saturitāte cōpiāque rērum omnium, quae ad vīctum hominum, ad cultum etiam deōrum pertinent, ut, quoniam haec quīdam dēsīderant, in grātiam iam cum voluptāte redeāmus. Semper enim bonī assiduīque dominī referta cella vīnāria, oleāria, etiam penāria est, vīllaque tōta locuplēs est, abundat porcō, haedō, āgnō, gallīnā, lacte, cāseō, melle. Iam hortum ipsī agricolae succīdiam alteram appellant. Condītiōra facit haec supervacāneīs etiam operīs aucupium atque vēnātiō.

Quid dē prātōrum viriditāte aut arborum ōrdinibus 57
aut vīneārum olīvētōrumve speciē plūra dīcam? Brevī praecīdam. Agrō bene cultō nihil potest esse nec ūsū ūberius nec speciē ōrnātius, ad quem fruendum nōn modo nōn retardat, vērum etiam invītat atque allectat senectūs. Ubi enim potest illa aetās aut calēscere vel aprīcātiōne melius vel īgnī, aut vicissim umbrīs aquīsve refrīgerārī salūbrius?

Sibi habeant igitur arma, sibi equōs, sibi hastās, 58
sibi clāvam et pīlam, sibi vēnātiōnēs atque cursūs; nōbīs senibus ex lūsiōnibus multīs tālōs relinquant et

tesserās ; id ipsum ut lubēbit, quoniam sine eīs beāta esse senectūs potest.

59 XVII. Multās ad rēs perūtilēs Xenophōntis librī sunt, quōs legite quaesō studiōsē, ut facitis. Quam cōpiōsē ab eō agrī cultūra laudātur in eō librō, quī est dē tuendā rē familiārī, quī Oeconomicus īnscrībitur ! Atque ut intellegātis nihil eī tam rēgāle vidērī quam studium agrī colendī, Sōcratēs in eō librō loquitur cum Critobūlō Cȳrum minōrem Persārum rēgem, praestantem ingeniō atque imperī glōriā, cum Lȳsander Lacedaemonius, vir summae virtūtis, vēnisset ad eum Sardīs eīque dōna ā sociīs attulisset, et cēterīs in rēbus commūnem ergā Lȳsandrum atque hūmānum fuisse et eī quendam cōnsaeptum agrum dīligenter cōnsitum ostendisse. Cum autem admīrārētur Lȳsander et prōcēritātēs arborum et dīrēctōs in quīncuncem ōrdinēs et humum subāctam atque pūram et suāvitātem odōrum quī afflārentur ex flōribus, tum eum dīxisse mīrārī sē nōn modo dīligentiam sed etiam sollertiam ēius ā quō essent illa dīmēnsa atque dīscrīpta ; et Cȳrum respondisse ‘Atquī ego ista sum omnia dīmēnsus, meī sunt ōrdinēs, mea dīscrīptiō ; multae etiam istārum arborum meā manū sunt satae.’ Tum Lȳsandrum, intuentem purpuram ēius et nitōrem corporis ōrnātumque Persicum multō aurō multīsque gemmīs, dīxisse ‘Rēctē vērō tē, Cȳre, beātum ferunt, quoniam virtūtī tuae fōrtūna coniūncta est !’

Hāc igitur fōrtūnā fruī licet senibus, nec aetās im- 60
pedit quō minus et cēterārum rērum et in prīmīs agrī colendī studia teneāmus usque ad ūltimum tempus senectūtis. M. quidem Valerium Corvīnum accēpimus ad centēsimum annum perdūxisse, cum esset āctā iam aetāte in agrīs eōsque coleret, cūius inter prīmum et sextum cōnsulātum sex et quadrāgintā annī interfuērunt. Ita quantum spatium aetātis māiōrēs ad senectūtis initium esse voluērunt, tantus illī cursus honōrum fuit; atque hūius extrēma aetās hōc beātior quam media, quod auctōritātis habēbat plūs, labōris minus; apex est autem senectūtis auctōritās. Quanta fuit in 61
L. Caeciliō Metellō, quanta in A. Atīliō Cālātīnō! In quem illud elogium:

hunc ūnum plūrimae cōnsentiunt gentēs
populī prīmārium fuisse virum.

Nōtum est tōtum carmen incīsum in sepulcrō. Iūre igitur gravis, cūius dē laudibus omnium esset fāma cōnsentiēns. Quem virum nuper P. Crassum, pōntificem māximum, quem posteā M. Lepidum eōdem sacerdōtiō praeditum vīdimus! Quid dē Paulō aut Āfricānō loquar, aut, ut iam ante, dē Māximō? Quōrum nōn in sententiā sōlum, sed etiam in nūtū residēbat auctōritās. Habet senectūs, honōrāta praesertim, tantam auctōritātem, ut ea plūris sit quam omnēs adulēscentiae voluptātēs.

62 XVIII. Sed in omnī ōrātiōne mementōte eam mē senectūtem laudāre, quae fundāmentīs adulēscentiae cōnstitūta sit. Ex quō efficitur id, quod ego māgnō quondam cum assēnsū omnium dīxī, miseram esse senectūtem quae sē ōrātiōne dēfenderet. Nōn cānī nec rūgae repente auctōritātem arripere possunt, sed honestē ācta superior aetās frūctūs capit auctōritātis extrēmōs.

63 Haec enim ipsa sunt honōrābilia, quae videntur levia atque commūnia, salūtārī, appetī, dēcēdī, assurgī, dēdūcī, redūcī, cōnsulī, quae et apud nōs et in aliīs cīvitātibus, ut quaeque optimē mōrāta est, ita dīligentissimē observantur. Lȳsandrum Lacedaemonium, cūius modo fēcī mentiōnem, dīcere āiunt solitum Lacedaemonem esse honestissimum domicilium senectūtis; nusquam enim tantum tribuitur aetātī, nusquam est senectūs honōrātior. Quīn etiam memoriae prōditum est, cum Athēnīs lūdīs quīdam in theātrum grandis nātū vēnisset, māgnō cōnsessū locum nusquam eī datum ā suīs cīvibus, cum autem ad Lacedaemoniōs accessisset, quī, lēgātī cum essent, certō in locō cōnsīderant, cōnsurrēxisse omnēs
64 illī dīcuntur et senem sessum recēpisse; quibus cum ā cūnctō cōnsessū plausus esset multiplex datus, dīxisse ex eīs quendam Athēniēnsīs scīre quae rēcta essent, sed facere nōlle. Multa in nostrō collēgiō praeclāra, sed hōc, dē quō agimus, in prīmīs, quod, ut quisque aetāte antecēdit, ita sententiae prīncipātum tenet, neque sōlum honōre antecēdentibus, sed eīs etiam, quī cum im-

periō sunt, māiōrēs nātū augurēs antepōnuntur. Quae sunt igitur voluptātēs corporis cum auctōritātis praemiīs comparandae? Quibus quī splendidē ūsī sunt, eī mihi videntur fābulam aetātis perēgisse nec tamquam inexercitātī histriōnēs in extrēmō āctū corruisse.

At sunt mōrōsī et anxiī et īrācundī et difficilēs senēs. 65
Sī quaerimus, etiam avārī; sed haec mōrum vitia sunt, nōn senectūtis. Ac mōrōsitās tamen et ea vitia, quae dīxī, habent aliquid excūsātiōnis, nōn illīus quidem iūstae, sed quae probārī posse videātur: contemnī sē putant, dēspicī, illūdī; praetereā in fragilī corpore odiōsa omnis offēnsiō est; quae tamen omnia dulciōra fīunt et mōribus bonīs et artibus, idque cum in vītā tum in scaenā intellegī potest ex eīs frātribus quī in Adelphīs sunt. Quanta in alterō dīritās, in alterō cōmitās! Sīc sē rēs habet: ut enim nōn omne vīnum, sīc nōn omnis nātūra vetustāte coacēscit. Sevēritātem in senectūte probō, sed eam, sīcut alia, modicam; acerbitātem nūllō modō; avāritia vērō senīlis quid sibi velit, nōn intellegō. Potest enim quicquam esse absurdius 66
quam, quō viae minus restet, eō plūs viāticī quaerere?

XIX. Quarta restat causa, quae māximē angere atque sollicitam habēre nostram aetātem vidētur, appropīnquātiō mortis, quae certē ā senectūte nōn potest esse longē. Ō miserum senem, quī mortem contemnendam esse in tam longā aetāte nōn vīderit! Quae aut plānē neglegenda est, sī omnīnō exstinguit animum,

aut etiam optanda, sī aliquō eum dēdūcit ubi sit futūrus aeternus. Atquī tertium certē nihil invenīrī potest.

67 Quid igitur timeam, sī aut nōn miser post mortem, aut beātus etiam futūrus sum? Quamquam quis est tam stultus, quamvīs sit adulēscēns, cuī sit explōrātum sē ad vesperum esse vīctūrum? Quīn etiam aetās illa multō plūrīs quam nostra cāsūs mortis habet: facilius in morbōs incidunt adulēscentēs, gravius aegrōtant, trīstius cūrantur. Itaque paucī veniunt ad senectūtem; quod nī ita accideret, melius et prūdentius vīverētur. Mēns enim et ratiō et cōnsilium in senibus est, quī sī nūllī fuissent, nūllae omnīnō cīvitātēs fuissent. Sed redeō ad mortem impendentem. Quod est istud crīmen senectūtis, cum id eī videātis cum adulēscentiā esse commūne?

68 Sēnsī ego in optimō fīliō, tū in exspectātīs ad amplissimam dīgnitātem frātribus, Scīpiō, mortem omnī aetātī esse commūnem. At spērat adulēscēns diū sē vīctūrum, quod spērāre idem senex nōn potest. Īnsipienter spērat; quid enim stultius quam incerta prō certīs habēre, falsa prō vērīs? At senex nē quod spēret quidem habet. At est eō meliōre condiciōne quam adulēscēns, quoniam id quod ille spērat, hīc cōnsecūtus est: ille volt diū vīvere, hīc diū vīxit.

69 Quamquam, ō dī bonī, quid est in hominis nātūrā diū? Da enim suprēmum tempus, exspectēmus Tartēssiōrum rēgis aetātem: fuit enim, ut scrīptum videō,

Arganthōnius quīdam Gādibus, quī octōgintā rēgnāverat annōs, centum vīgintī vīxerat. Sed mihi nē diūturnum quidem quicquam vidētur, in quō est aliquid extrēmum; cum enim id advēnit, tum illud, quod praeteriit, efflūxit; tantum remanet, quod virtūte et rēctē factīs cōnsecūtus sīs. Hōrae quidem cēdunt et diēs et mēnsēs et annī, nec praeteritum tempus umquam revertitur nec quid sequātur scīrī potest. Quod cuīque temporis ad vīvendum datur, eō dēbet esse contentus.

Neque enim histriōnī, ut placeat, peragenda fābula 70
est, modo in quōcunque fuerit āctū probētur; neque sapientibus usque ad 'plaudite' veniendum est, breve enim tempus aetātis satis longum est ad bene honestēque vīvendum; sīn prōcesserit longius, nōn magis dolendum est, quam agricolae dolent praeteritā vērnī temporis suāvitāte aestātem autumnumque vēnisse. Vēr enim tamquam adulēscentia sīgnificat ostenditque frūctūs futūrōs; reliqua autem tempora dēmetendīs frūctibus et percipiendīs accommodāta sunt. Frūctus 71
autem senectūtis est, ut saepe dīxī, ante partōrum bonōrum memoria et cōpia.

Omnia autem, quae secundum nātūram fīunt, sunt habenda in bonīs; quid est autem tam secundum nātūram quam senibus ēmorī? Quod idem contingit adulēscentibus adversante et repūgnante nātūrā. Itaque adulēscentēs mihi morī sīc vidēntur, ut cum aquae

multitūdine flammae vīs opprimitur, senēs autem sīc, ut cum suā sponte, nūllā adhibitā vī, cōnsūmptus īgnis exstinguitur, et quasi pōma ex arboribus, crūda sī sunt, vix ēvelluntur, sī mātūra et cocta, dēcidunt, sīc vītam adulēscentibus vīs aufert, senibus mātūritās; quae quidem mihi tam iūcunda est, ut, quō propius ad mortem accēdam, quasi terram vidēre videar aliquandōque in portum ex longā nāvigātiōne esse ventūrus.

72 XX. Senectūtis autem nūllus est certus terminus, rēctēque in eā vīvitur, quoad mūnus officī exsequī et tuērī possit mortemque contemnere, ex quō fit ut animōsior etiam senectūs sit quam adulēscentia et fortior. Hōc illud est, quod Pīsistratō tyrannō ā Solōne respōnsum est, cum illī quaerentī quā tandem rē frētus sibi tam audāciter obsisteret, respondisse dīcitur 'Senectūte.' Sed vīvendī est fīnis optimus, cum integrā mente certīsque sēnsibus opus ipsa suum eadem quae coāgmentāvit nātūra dissolvit. Ut nāvem, ut aedificium īdem dēstruit facillimē quī cōnstrūxit, sīc hominem eadem optimē quae conglūtināvit nātūra dissolvit. Iam omnis conglūtinātiō recēns aegrē, inveterāta facile dīvellitur. Ita fit ut illud breve vītae reliquum nec avidē appetendum senibus nec sine causā dēserendum
73 sit; vetatque Pȳthagorās iniūssū imperātōris, id est deī, dē praesidiō et statiōne vītae dēcēdere. Solōnis quidem sapientis est elogium, quō sē negat velle suam mortem dolōre amīcōrum et lāmentīs vacāre. Volt,

crēdō, sē esse cārum suīs. Sed haud sciō an melius Ennius :

nēmō mē lacrumīs decoret, neque fūnera flētū faxit.

Nōn cēnset lūgendam esse mortem, quam immortālitās cōnsequātur.

Iam sēnsus moriendī aliquis esse potest, isque ad 74
exiguum tempus, praesertim senī : post mortem quidem sēnsus aut optandus aut nūllus est. Sed hōc meditātum ab adulēscentiā dēbet esse, mortem ut neglegāmus; sine quā meditātiōne tranquillō animō esse nēmō potest. Moriendum enim certē est, et incertum an hōc ipsō diē. Mortem igitur omnibus hōrīs impendentem timēns quī poterit animō cōnsistere ? Dē quā 75
nōn ita longā disputātiōne opus esse vidētur, cum recorder nōn L. Brūtum, quī in līberandā patriā est interfectus, nōn duōs Deciōs, quī ad voluntāriam mortem cursum equōrum incitāvērunt, nōn M. Atīlium, quī ad supplicium est profectus ut fidem hostī datam cōnservāret, nōn duōs Scīpiōnēs, quī iter Poenīs vel corporibus suīs obstruere voluērunt, nōn avum tuum L. Paulum, quī morte luit collēgae in Cannēnsī īgnōminiā temeritātem, nōn M. Marcellum, cūius interitum nē crūdēlissimus quidem hostis honōre sepultūrae carēre passus est, sed legiōnēs nostrās, quod scrīpsī in Orīginibus, in eum locum saepe profectās alacrī animō et

ērēctō, unde sē reditūrās numquam arbitrārentur. Quod igitur adulēscentēs, et eī quidem nōn sōlum indoctī sed etiam rūsticī contemnunt, id doctī senēs extimēscent?

76 Omnīnō, ut mihi quidem vidētur, rērum omnium satietās vītae facit satietātem. Sunt pueritiae studia certa: num igitur ea dēsīderant adulēscentēs? Sunt ineuntis adulēscentiae: num ea cōnstāns iam requīrit aetās, quae media dīcitur? Sunt etiam ēius aetātis: nē ea quidem quaeruntur in senectūte. Sunt extrēma quaedam studia senectūtis: ergō, ut superiōrum aetātum studia occidunt, sīc occidunt etiam senectūtis; quod cum ēvenit, satietās vītae tempus mātūrum mortis affert.

77 XXI. Nōn enim videō, cūr, quid ipse sentiam dē morte, nōn audeam vōbīs dīcere, quod eō cernere mihi melius videor, quō ab eā propius absum. Ego vestrōs patrēs, P. Scīpiō tūque, C. Laelī, virōs clārissimōs mihique amīcissimōs, vīvere arbitror et eam quidem vītam, quae est sōla vīta nōminanda. Nam dum sumus inclūsī in hīs compāgibus corporis, mūnere quōdam necessitātis et gravī opere perfungimur; est enim animus caelestis ex altissimō domiciliō dēpressus et quasi dēmersus in terram, locum dīvīnae nātūrae aeternitātīque contrārium. Sed crēdō deōs immortālīs sparsisse animōs in corpora hūmāna, ut essent quī terrās tuērentur quīque caelestium ōrdinem contem-

plantēs imitārentur eum vītae modō atque cōnstantiā. Nec mē sōlum ratiō ac disputātiō impulit ut ita crēderem, sed nōbilitās etiam summōrum philosophōrum et auctōritās.

Audiēbam Pȳthagorān Pȳthagoriōsque, incolās 78
paene nostrōs, quī essent Ītalicī philosophī quondam nōminātī, numquam dubitāsse quīn ex ūniversā mente dīvīnā dēlībātōs animōs habērēmus. Dēmōnstrābantur mihi praetereā quae Sōcratēs suprēmō vītae diē dē immortālitāte animōrum disseruisset, is quī esset omnium sapientissimus ōrāculō Apollinis iūdicātus. Quid multa? Sīc mihi persuāsī, sīc sentiō, cum tanta celeritās animōrum sit, tanta memoria praeteritōrum futūrōrumque prūdentia, tot artēs tantae scientiae, tot inventa, nōn posse eam nātūram, quae rēs eās contineat, esse mortālem; cumque semper agitētur animus nec prīncipium mōtūs habeat, quia sē ipse moveat, nē fīnem quidem habitūrum esse mōtūs, quia numquam sē ipse sit relīctūrus; et cum simplex animī nātūra esset neque habēret in sē quicquam admixtum dispār suī atque dissimile, nōn posse eum dīvidī, quod sī nōn posset, nōn posse interīre; māgnōque esse argūmentō hominēs scīre plēraque ante quam nātī sint, quod iam puerī, cum artīs difficilīs discant, ita celeriter rēs innumerābilīs arripiant, ut eās nōn tum prīmum accipere videantur, sed reminīscī et recordārī. Haec Platōnis ferē.

XXII. Apud Xenophōntem autem moriēns Cȳrus māior haec dīcit:

'Nōlīte arbitrārī, ō mihi cārissimī fīliī, mē, cum ā vōbīs discesserō, nusquam aut nūllum fore. Nec enim, dum eram vōbīscum, animum meum vidēbātis, sed eum esse in hōc corpore ex eīs rēbus quās gerēbam intellegēbātis. Eundem igitur esse crēditōte, etiam sī nūllum vidēbitis.

80 'Nec vērō clārōrum virōrum post mortem honōrēs permanērent, sī nihil eōrum ipsōrum animī efficerent, quō diūtius memoriam suī tenērēmus. Mihi quidem numquam persuādērī potuit animōs dum in corporibus essent mortālibus vīvere, cum excessissent ex eīs ēmorī; nec vērō tum animum esse īnsipientem cum ex īnsipientī corpore ēvāsisset, sed cum omnī admixtiōne corporis līberātus pūrus et integer esse coepisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis nātūra morte dissolvitur, cēterārum rērum perspicuum est quō quaeque discēdat, abeunt enim illūc omnia, unde orta sunt; animus autem sōlus, nec cum adest nec cum discessit, appāret.

'Iam vērō vidētis nihil esse mortī tam simile quam
81 somnum. Atquī dormientium animī māximē dēclārant dīvīnitātem suam; multa enim, cum remīssī et līberī sunt, futūra prōspiciunt; ex quō intellegitur quālēs futūrī sint, cum sē plānē corporis vinculīs relaxāverint. Quā rē, sī haec ita sunt, sīc mē colitōte,' inquit, 'ut

deum, sīn ūnā est interitūrus animus cum corpore, vōs tamen, deōs verentēs, quī hanc omnem pulchritūdinem tuentur et regunt, memoriam nostrī piē inviolātēque servābitis.'

XXIII. Cȳrus quidem haec moriēns; nōs, sī placet, 82 nostra videāmus. Nēmō umquam mihi, Scīpiō, persuādēbit aut patrem tuum Paulum, aut duōs avōs Paulum et Āfricānum, aut Āfricānī patrem aut patruum, aut multōs praestantīs virōs, quōs ēnumerāre nōn est necesse, tanta esse cōnātōs quae ad posteritātis memoriam pertinērent, nisi animō cernerent posteritātem ad ipsōs pertinēre. Anne cēnsēs, ut dē mē ipse aliquid mōre senum glōrier, mē tantōs labōrēs diurnōs nocturnōsque domī mīlitiaeque susceptūrum fuisse, sī īsdem fīnibus glōriam meam quibus vītam essem terminātūrus? Nōnne melius multō fuisset ōtiōsam et quiētam aetātem sine ūllō labōre et contentiōne trādūcere? Sed nēsciō quō modō animus ērigēns sē posteritātem ita semper prōspiciēbat, quasi, cum excessisset ē vītā, tum dēnique vīctūrus esset. Quod quidem nī ita sē habēret ut animī immortālēs essent, haud optimī cūiusque animus māximē ad immortālitātis glōriam nīterētur.

Quid quod sapientissimus quisque aequissimō animō 83 moritur, stultissimus inīquissimō, nōnne vōbīs vidētur is animus, quī plūs cernat et longius, vidēre sē ad meliōra proficīscī, ille autem, cūius obtūsior sit aciēs, nōn

vidēre? Equidem efferor studiō patrēs vestrōs quōs coluī et dīlēxī videndī, neque vērō eōs sōlum convenīre aveō, quōs ipse cōgnōvī, sed illōs etiam, dē quibus audīvī et lēgī et ipse cōnscrīpsī; quō quidem mē proficīscentem haud sānē quid facile retrāxerit, nec tamquam Peliān recōxerit. Et sī quis deus mihi largiātur ut ex hāc aetāte repuerāscam et in cūnīs vāgiam, valdē recūsem, nec vērō velim quasi dēcursō spatiō ad carcerēs ā calce revocārī.

84 Quid habet enim vīta commodī? Quid nōn potius labōris? Sed habeat sānē; habet certē tamen aut satietātem aut modum. Nōn libet enim mihi dēplōrāre vītam, quod multī et eī doctī saepe fēcērunt, neque mē vīxisse paenitet, quoniam ita vīxī, ut nōn frūstrā mē nātum exīstimem, et ex vītā ita discēdō tamquam ex hospitiō, nōn tamquam ē domō; commorandī enim nātūra dīvorsōrium nōbīs, nōn habitandī dedit.

Ō praeclārum diem, cum in illud dīvīnum animōrum concilium coetumque proficīscar cumque ex hāc turbā et colluviōne discēdam! Proficīscar enim nōn ad eōs sōlum virōs, dē quibus ante dīxī, vērum etiam ad Catōnem meum, quō nēmō vir melior nātus est, nēmō pietāte praestantior, cūius ā mē corpus est cremātum, quod contrā decuit ab illō meum, animus vērō nōn mē dēserēns sed respectāns, in ea profectō loca discessit quō mihi ipsī cernēbat esse veniendum. Quem ego meum cāsum fortiter ferre vīsus sum, nōn quō aequō

animō ferrem, sed mē ipse cōnsōlābar exīstimāns nōn longīnquum inter nōs dīgressum et discessum fore.

Hīs mihi rēbus, Scīpiō, id enim tē cum Laeliō admī- 85
rārī solēre dīxistī, levis est senectūs, nec sōlum nōn molesta, sed etiam iūcunda. Quod sī in hōc errō, quī animōs hominum immortālīs esse crēdam, libenter errō nec mihi hunc errōrem, quō dēlector, dum vīvō, extorquērī volō; sīn mortuus, ut quīdam minūtī philosophī cēnsent, nihil sentiam, nōn vereor nē hunc errōrem meum philosophī mortuī irrīdeant. Quod sī nōn sumus immortālēs futūrī, tamen exstinguī hominī suō tempore optābile est. Nam habet nātūra, ut aliārum omnium rērum, sīc vīvendī modum. Senectūs autem aetātis est perāctiō tamquam fābulae, cūius dēfetīgātiōnem fugere dēbēmus, praesertim adiūnctā satietāte.

Haec habuī dē senectūte quae dīcerem, ad quam utinam veniātis, ut ea, quae ex mē audīstis, rē expertī probāre possītis!

M. TULLI CICERONIS

CATO MAIOR DE SENECTUTE

EDITED BY

JAMES S. REID, M.L.

FELLOW OF GONVILLE AND CAIUS COLLEGE, CAMBRIDGE

American Edition Revised

By FRANCIS W. KELSEY

UNIVERSITY OF MICHIGAN

TEXT-EDITION WITH INDICATED QUANTITIES

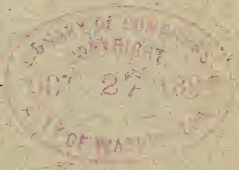

Boston

ALLYN AND BACON

1894

LIBRARY OF CONGRESS
0 003 073 860 3